

MATERIÁLIE

ZDĚNÉ ŠÍJE PRAŽSKÝCH ROMÁNSKÝCH DOMŮ

ZDENĚK DRAGOUN - JIŘÍ ŠKABRADA -
MICHAL TRYML

K dlouho sledovaným otázkám pražských románských domů patří i jejich vztah k úrovni okolního terénu. Tradiční považování jejich spodního podlaží za původní přízemí¹⁾ bylo již před časem nahrazeno konstatováním o částečném zahloubení spodního podlaží těchto domů²⁾ (i když detailnější sledování tohoto údaje nasvědčuje v poslední době tomu, že míra zahloubení byla značně kolísavá zhruba od 1 m až do hodnoty výrazně přesahující 2 m). Příčiny tohoto zahloubení nejsou dosud jednoznačně srozumitelné - zřejmě zde hrála roli hlediska ochrany a tepelné izolace ve vztahu k funkci prostoru. Předmětem srovnávacího zájmu se stávají i narůstající poznatky o jednodušších, nekamenných zahloubených stavbách z tohoto období,³⁾ ať již jejich zahloubené partie měly či neměly obytnou funkci.⁴⁾

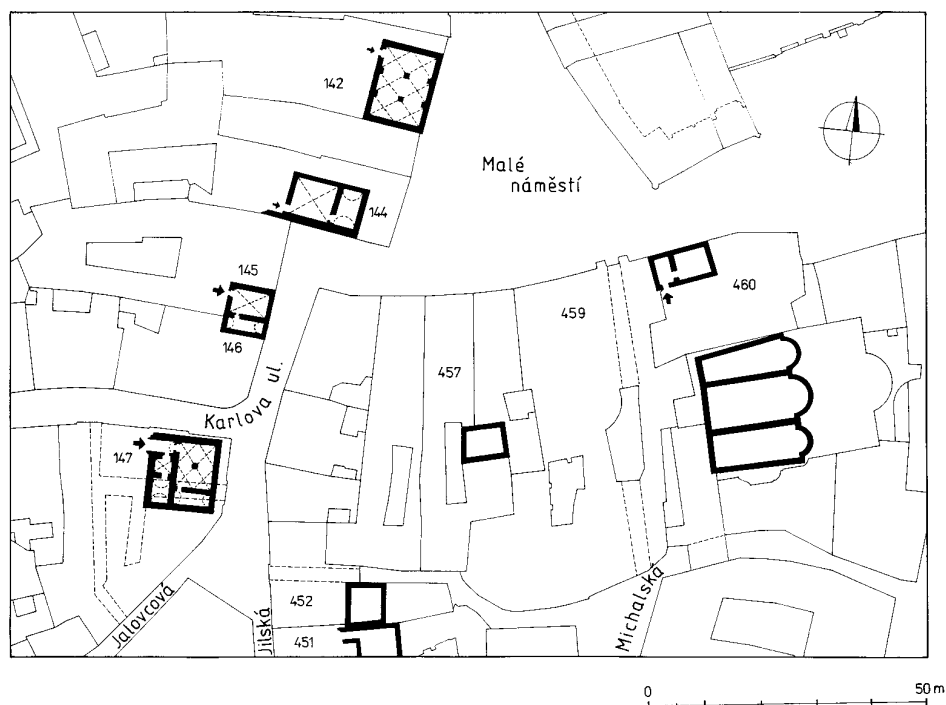
Při sledování problematiky pražských románských domů byla věnována pozornost i spojovacím prvkům mezi interiérem a exteriérem stavby, které se vztahem k terénu úzce souvisí. Zde je třeba konstatovat, že tyto prvky zaznamenáváme relativně často ze strany interiérové, ale jen zcela výjimečně z opačné (což platí jak o oknech, tak o spojeních komunikačních).

Viceméně šťastnou shodou okolností došlo k momentálnímu souběhu činností na zpracování katalogu pražských románských domů s právě probíhajícími opravami či adaptacemi některých staroměstských objektů, které obsahují relikty románských domů. V dále uvedených případech byla tato souhra provázena i pochopením a vstřícností jejich majitelů nebo uživatelů, kterým tímto vyslovujeme své díky.

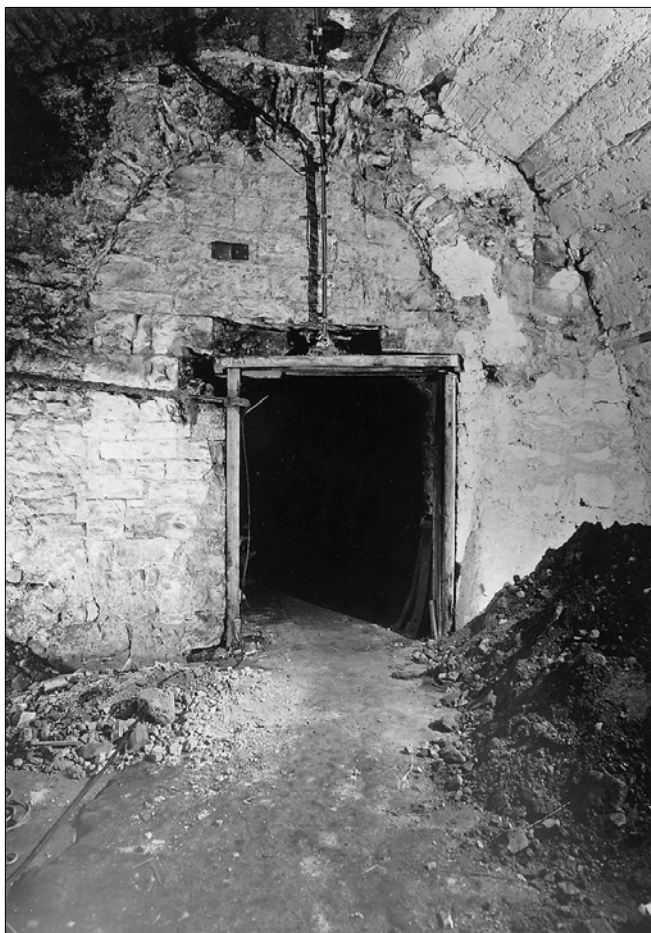
Dům čp. 145/I je situován v ústí Karlovy ulice do Malého náměstí (obr. 1). Jeho románská podstata byla zjištěna R. Hlubinkou a dochované románské partie představují téměř klasické

případ dvoudílného půdorysu s centrální křížově klenutou místností a úzkým, patrně valeně klenutým prostorem po její jižní straně.⁵⁾ Existence nevelkého úseku kvádříkového zdiva severně od hlavní místnosti⁶⁾ nebyla nikdy spolehlivě ověřena a patrně lze souhlasit s J. Čarkem, že pravděpodobně šlo o druhotné použití románských kvádříků.⁷⁾ Uvedený dům patří kromě jiného k těm románským obytným objektům, které tím, že dnes zasahují na plochu dvou sousedních parcel, dokládají fakt, že původní románské parcely byly rozměrnější (dalšími příklady jsou čp. 10/I a 11/I v radničním bloku nebo 165/I a 162/I v Karlově ulici).

Při stavebních úpravách byla nejen zjištěna původní úroveň podlahy románského podlaží zhruba o 80 cm níže (její dodatečné zvýšení bylo evidentní z umístění klenebních výběhů⁸⁾ a z výškových relací zazděného průchodu mezi oběma místnostmi), ale při začistiřování románských stěn stavby pro detailní kresebnou dokumentaci se pod mladšími omítkami objevila ve velmi instruktivní podobě i původní vnější líc západní stěny centrální místnosti (obr. 2). Ve spodní části východního čela dnešního gotického sklepa se zřetelně rýsuje kvádříková partie severně od původního románského vstupu, jehož severní špaleta je částečně dochovaná v prostupu do interiéru. Ostění původního portálu bylo dodatečně odstraněno a jizva po něm byla dozděna jen do linie špalety cihlami. Velmi zajímavá je horní část stěny, v níž bylo odkryto 210 cm široké a 94 cm vysoké románské klenební čelo, tvořené pěti řádky kvádříků, na kte-

Obr. 1: Situace románské zástavby v centrální části Starého Města pražského. Malými šipkami značeny vstupy do románského spodního podlaží, většími místa popsanych šjí (kresba S. Matoušová, 1998).

Obr. 2: Praha 1 - Staré Město, čp. 144/I, románský dům ve sklepech - vnější líc západní stěny. Ve stěně nad později upraveným vstupem a pod mladší gotickou klenbou sklepa je patrná odlámaná klenba někdejší vstupní šíje (foto F. Malý, 1998).

ré nasedají na výšku umístěné lomové klenáky valené klenby, jež byla dodatečně (zřejmě v době vzniku gotického sklepa) odstraněna. Nad zbytky této klenby se ve spáře přiložené valené gotické klenby zřejmě rýsuje kvádříkové pokračování líce románské stěny. Kvádříková partie je rovněž patrna v horní části jižní strany stěny. Pět nadzemních rádků tu přechází do původní základové partie zdiva a vytváří výraznou svislou spáru.

Interpretace této nálezkové situace je jednoznačná. Podstatná část dochovaného románského zdiva představuje čelo valené klenuté vstupní šíje, kterou se sestupovalo do spodního podlaží románského domu, zahloubeného oproti okolnímu terénu v době stavby cca o 280 cm. Vrchol klenby této šíje byl zaústěn do západního průčelí stavby ve výši cca 150 cm nad tehdejší úrovní terénu. Výši prahu románského portálu neznáme, byl jistě pod úrovní dnešní podlahy gotického sklepa a patrně výše než úroveň podlahy románského spodního podlaží, když pokračování sestupu předpokládáme po stupních v prostupu západní stěnou domu. Míra zahloubení spodního podlaží se zdá být značná, umístění románského okna ve vrcholu klenebního čela východní stěny hlavní románské prostory jí však odpovídá (byla-li úroveň terénu na východní straně domu stejná jako na západní, pak je nutné počítat s šikmou špaletou i u spodní hrany otvoru; v případě obecně předpokládaného sklonu terénu směrem k východu by mohla být spodní část špalety i vodorovná). Svislá spára na vnější

Obr. 3: Praha 1 - Staré Město, čp. 459/I - vnější líc jižní stěny románského domu v pohledu ze sklepu domu čp. 460/I. V partii vymezené mladší valenou klenbou je patrný zbytek ostění půlkruhově ukončeného románského vstupního portálu (foto F. Malý, 1998).

straně západní zdi jižně od klenebního čela šíje by pak mohla zobrazovat linii vnějšího líce boční zdi šíje, která by tak dosahovala šířky 60 cm. Nelze zřejmě vyloučit ani takovou variantu, že jižní zeď šíje pokračovala do větší výšky jako součást dalších nedochovaných konstrukcí nadzemní partie objektu. S nimi může souviset i další nově zjištěné kvádříkové zdivo rovnoběžkového směru v úrovni dnešního přízemí vzdálené cca 3,5 m západně od stěny s otiskem šíje a probíhající rovněž 3,5 m dále k západu.

Stavební úpravy se dotkly i objektu čp. 460/I na Staroměstském náměstí (obr. 1). Románský dům je známý ze sousedního objektu čp. 459/I, ale ve sklepech náležejících k domu čp. 460/I zůstala zachována část jeho vnějšího líce. I v tomto případě se jedná o spodní dvouprostorové podlaží s rozlehlou valeně klenutou hlavní místností a úzkým prostorem po její západní straně.⁹⁾ Právě její vnější jižní líc byl při úpravách v domě čp. 460/I znovu odhalen, když v minulém období byl skryt pod vloženou interiérovou konstrukcí realizovanou patrně v 70. letech tohoto století (obr. 3).

Vnější románská partie tvoří dnes severní stěnu úzké valené klenuté gotické prostory. Výrazným prvkem je dochované, ale velmi silně narušené opukové ostění půlkruhově zakončeného románského portálu, dodatečně zazděného opukovým zdivem s ojediněle použitými cihlami. Nad portálem v západní části stěny byly při začištění zdiva pro kresebnou dokumentaci odkryty tři až čtyři kvádříkové řádky,

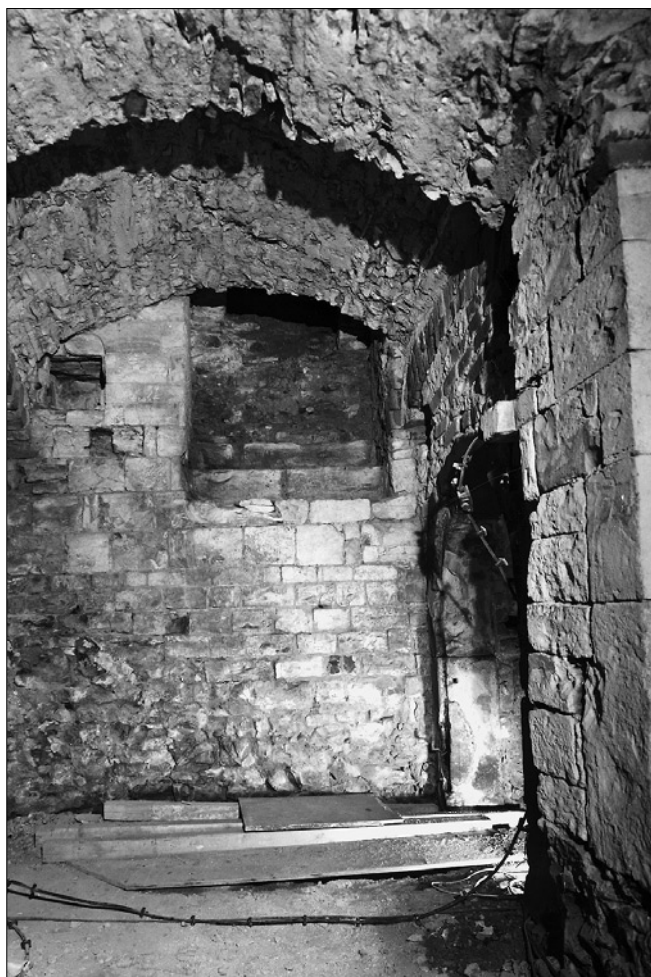
jejichž východní ukončení se stýká s lomovým opukovým zdívem v oblé linii části půlkruhového klenebního čela (obr. 4), jehož rekonstruovaná šířka by obnášela 240 cm a maximální výška nad vrcholem portálu 80 cm. Právě tyto nevelké rozměry odpovídají spíše klenutí šije než dřívě uvažovanému prvku interiérové klenby.¹⁰⁾ V dotyku s linií klenebního čela nezůstaly dochovány stopy po konstrukčních prvcích vlastní klenby, ale přiléhá k ní vodorovně kladené zdivo, které může souviset až s dodatečnými úpravami a nedovoluje ani jednoznačně určit původní rozhraní nadzemního a základového zdiva. Portál byl v rámci předpokládané čelní stěny šije umístěn natolik excentricky, že její východní stěna částečně překrývala pravou stranu ostění. Existence zazdívký portálu, hlinitého zásypu portálové niky (doloženého provedenou sondou do zazdívký) a zazdívký jejího vnitřního lince v sousedním objektu čp. 459/I dávají naději na zachování předpokládaných schodů do interiéru objektu v prostupu zdívem.

Třetím případem zjištění pravděpodobné existence zděné šije je situace v domě čp. 147/I v Jilské ulici (obr. 1). Zdejší románský dům patří k dispozičně komplikovanějším, když vznikl ve dvou románských fázích. K jádru, tvořenému původně hlavní prostorou sklenutou čtyřmi poli křížové klenby na střední sloup a po její jižní straně úzkou valeně klenutou místností, byl dodatečně vybudován podobně úzký prostor i podél strany západní.¹¹⁾ Při realizaci druhé románské fáze tak bylo obnaženo rozhraní nadzemního a základového zdiva vnějšího lince západní stěny hlavního prostoru a ve spodní partii částečně přezděno do kvádříkové podoby. Původně byly v tomto pruhu vlastně tři místnosti, čitelné podle uspořádání kleneb a otisků dělicích stěn. Určitě románská je křížová klenba nad prostřední z těchto místností.

Z hlediska sledované tematiky je zajímavá nejsevernější část tohoto chodbovitého prostoru, zachovávající některé prvky, které zde dokládají existenci nástupní zděné konstrukce první románské fáze. Patří k ní mladším vstupním otvorem narušená severní stěna, jejíž kvádříkový obklad pokračuje dále k západu, překrytý mladšími stavebními prvky. V její spodní partii nese kvádříková líc zřetelné stopy schodů směřujících k vstupnímu portálu (obr. 5). Paralelně s touto zdí probíhala ve vzdálenosti 184 cm jižní zeď, z níž zůstala zachovaná její malá část, tvořící dnes nevelký polopiliř v severozápadním rohu křížově zaklenuté prostory druhé románské fáze a pokračující rovněž dále k západu (sondou byl zjištěn další průběh zdi minimálně v délce 80 cm). Z vnitřní (jižní) strany lze znovu pozorovat 8 - 9 kvádříkových řádek vnitřního obkladu šije a spodní základovou partii (obr. 6). Z vnější (severní) strany jsou viditelné relikty tří kvádříkových řádek, přecházejících ve stejné úrov-

Obr. 4: Praha 1 - Staré Město, čp. 459/I. Detail části klenebního čela s patrným obloukem hrany pro osazení bednění nad ostěním románského vstupního portálu (foto F. Malý, 1998).

Obr. 5: Praha 1 - Staré Město, čp. 147/I. Vnitřní, jižní líc severní stěny někdejší vstupní šije do spodního podlaží románského domu. Ve spodní části snímku je pod lícovým kvádříkovým zdivem patrné lomové základové zdivo, jehož dělicí linie zhruba sleduje průběh někdejšího schodiště (foto F. Malý, 1998).

Obr. 6: Praha 1 - Staré Město, čp. 147/I. Zbytek vnitřního líce jižní zdi někdejší vstupní šíje, pokračující za do-
datečně opřenou stěnu s půlkruhově ukončeným gotickým pískovcovým portálem. K tomuto portálu náleží i cih-
lový záklenek, zapuštěný nahore do kvádříkové líce románského zdiva (foto F. Malý, 1998).

ni jako je tomu u výše zmíněné vnější západní zdi původního románského jádra do dodatečně odhaleného zdiva základového charakteru. Šířka této zdi činí 91 cm. Vlastní románský portál je dochován částečně. Jeho půlkruhově zakončená horní část se zachovala v originální podobě, když jeho spodní partie byla odstraněna při osazení dnešního nižšího pískovcového portálu rovněž s půlkruhovým záklenkem, který je na vnější straně proti linii románského zdiva poněkud předsazen a toto zdivo je zakryto plentou, obsahující cihly gotického formátu. Na románský portál navazuje i převýšená portálová nika na interiérové straně. Segmentová klenba vstupního šíjového prostoru není původní, když originální byla klenba valená, ale s vrcholnicí nad osou sestupu, tedy kolmo oproti klenbě dnešní. Tato

původní klenba je dokonce částečně dochovaná nad dnešní klenbou, jak ukazuje její patrný náběh ve spáře mezi dnešní klenbou a jižní zdi šíje. Za těchto okolností lze předpokládat dochování stop po čele valené klenby šíje za plentou nad mladším portálem, na níž v současné době bohužel spočívá zmíněná mladší segmentová klenba, takže situaci nelze ověřit sondami.

Z uvedených příkladů podle našeho názoru jednoznačně vyplývá doložení existence zděných valeně klenutých vstupních šíjí u pražských románských domů. Ve všech zjištěných případech vedou tyto šíje z nitra parcely do interiéru spodního zahloubeného podlaží obytného domu, přiloženého jinou svojí stranou ke komunikaci nebo prostranství. To ostatně zcela odpovídá situaci známých původních vstupních portálů do spodních podlaží románských domů, když zatím neznáme ani jediný případ, v němž by vstup vedl přímo z veřejného prostoru. Během dalšího stavebního vývoje domů, u kterých byly tyto šíje zjištěny, byly odstraněny nebo pohlceny následným rozšiřováním historických suterénů. Z prostého pohledu na půdorysné situace dalších pražských románských domů lze uvažovat o existenci zděných šíjí se značnou pravděpodobností u čp. 144/I (dnes omítnutá partie zdiva), čp. 451/I (v současné době majitelem odmítnuta možnost vstupu) a patrně i u čp. 16/I, kde by tuto roli plnil úzký prostor na jižní straně centrální místnosti, považovaný doposud za jakousi komunikační patro-

vou stavbu,¹²⁾ a zdejší šíje by vedla nikoliv kolmo, ale ve své větší části rovnoběžně se stěnou domu.¹³⁾

Všechny tři uvedené relikty zděných šíjí byly situovány při nárožích domů, respektive půdorysů jejich zahloubených spodních podlaží. Za upozornění stojí i to, že dvě (čp. 145 a 147/I) ze třech výše popsanych zděných šíjí vedou přímo do hlavní (rozuměj rozměrnější) románské místnosti a pouze v jediném (čp. 459/I) do úzké místnosti, která se někdy v rámci charakteristických pražských dispozic považuje za jakýsi nástupní prostor či chodbu. Bylo-li tomu tak, pak rozhodně ne vždycky - v některých případech tvoří tyto chodbovitě místnosti vysloveně koncovou - poslední dostupnou místnost domu (kromě popsané situace v čp. 145 - 146/I na-

příklad velmi markantně u domu čp. 597/I v Celetné ulici). Tato místnost by tedy měla při předpokládaném provozně úložném charakteru spodního podlaží spíše funkci jakéhosi trezoru. Tím se ale již dostáváme k problematice představy typologického a komunikačního schématu těchto domů, která bude vyžadovat důkladnější souhrnnou analýzu a následnou srovnávací syntézu.

Práce je součástí projektu řešeného s podporou grantu GA ČR reg. č. 404/96/1104.

POZNÁMKY

- 1) R. Hlubinka, Románské domy na Starém Městě pražském, Zprávy památkové péče 7, 1947, s. 46.
- 2) J. Čarek, Románská Praha, Praha 1947, s. 407.
- 3) Zd. Dragoun, K otázce vztahu středověkých zahloubených obytných objektů a románských domů, Documenta Pragensia IV, Praha 1984, s. 77n.
- 4) H. Brachmann - J. Klápště, Hausbau und Raumstruktur früher Städte in Ostmitteleuropa - Schlussbetrachtung, Hausbau und Raumstruktur früher Städte in Ostmitteleuropa, Památky archeologické - supplementum 6, Praha 1996, s. 169n.
- 5) R. Hlubinka, cit. v pozn. 1, s. 39; J. Čarek, cit. v pozn. 2, s. 368n.
- 6) R. Hlubinka, cit. v pozn. 1, s. 39; J. Čarek, cit. v pozn. 2, s. 369.
- 7) J. Čarek, cit. v pozn. 2, s. 369.
- 8) Tamtéž, s. 368.
- 9) J. Muk, Další neznámý dům románské Prahy čp. 459 - 460 na Starém Městě, Ochrana památek 4, 1959, s. 106; A. Merhautová, Raně středověká architektura v Čechách, Praha 1971, s. 288.
- 10) J. Muk, cit. v pozn. 9, s. 108.
- 11) A. Merhautová, cit. v pozn. 10, s. 278.
- 12) V. Mencl, Měšťanský dům českého středověku, Zprávy památkové péče 13, 1953, s. 162.
- 13) Za upozornění na odlišný výklad nástupového aparátu tohoto domu děkujeme ing. Michaelu Ryklovi.

GEMAUERTE HÄLSE ROMANISCHER HÄUSER IN PRAG

Im Zusammenhang mit Bearbeitung eines Katalogs romanischer Häuser in Prag und mit Renovierung einiger Häuser in der Prager Altstadt, in den man romanische Reste festgestellt hatte, vertieften sich unsere Kenntnisse von den romanischen Wohnbauten. Auf diese Weise konstatierte man wenigstens in drei Fällen Reste der bisher nicht bemerkten Teile jener Häuser - der sogenannten Eingangshälse, der gemauerten romanischen Eingänge ins teilweise eingetieftete Untergeschoss. In zwei Fällen [Häuser Konstr.-Nr. 145-146/I in der Karlova (Karls-) Gasse und Nr. 459/I am Kleinen Ring] stellten diese Reste gemauerte Schildbögen vom ca. 2 m breiten Tonnengewölbe dar, im weiteren Haus [Nr. 147/I in der Jilská (Ägidi-) Gasse] fand man ein umfangreicheres Halstorso auch mit Gewölbe.

In allen festgestellten Beispielen führen jene Hälse zum Portal ins eingetieftete Untergeschoss eines Wohnhauses, das sich in der Hinter-, d. h. Hofwand des Hauses befindet. Das entspricht der Lage anderer ursprünglicher Eingangsportale in die Untergeschosse romanischer Häuser, da man bisher keinen einzigen Fall kennt, in dem der Eingang gerade von der Straße oder einem öffentlichen Platz geführt hätte. Die dokumentierten Hälse wurden beseitigt oder verloren in Folge der Ausdehnung historischer Kellergeschosse. Beim Vergleich mit Grundrissen anderer romanischer Häuser in Prag darf man mit erheblicher Wahrscheinlichkeit auch in weiteren Fällen die Existenz gemauerter Hälse voraussetzen (Konstr.-Nrr. 144/I, 451/I, offensichtlich auch 16/I).

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Prag 1 - Altstadt, Romanische Bebauung der Zentralpartie. Kleine Pfeile - Eingänge ins romanische Untergeschoss, größere Pfeile - Orte der bedeutenden Hälse (Zeichnung von S. Matoušová).

Abb. 2: Prag 1 - Altstadt, Konstr. - Nr. 144/I, romanisches Haus in den Kellern - Außenseite der Westwand. In der Wand über dem später errichteten

Eingang und unter dem späteren gotischen Kellergewölbe abgebrochenes Gewölbe des einstigen Eingangshalses deutlich (Aufnahme von F. Malý).

Abb. 3: Prag 1 - Altstadt, Konstr. - Nr. 459/I, Südaußenseite des romanischen Hauses im Blick von den Kellern des Nachbarhauses Konstr.-Nr. 460/I. In der von einem späteren Tonnengewölbe begrenzten Partie deutliches Rest eines halbrund abgeschlossenen romanischen Eingangsportalgewändes (Aufnahme von F. Malý).

Abb. 4: Prag 1 - Altstadt, Konstr. - Nr. 459/I, Detail eines Schildbogens mit deutlicher Kante zum Einlegen der Schalung über dem romanischen Eingangsportalgewände (Aufnahme von F. Malý).

Abb. 5: Prag 1 - Altstadt, Konstr. - Nr. 147/I, südliche Innenseite der Nordwand vom einstigen Eingangshals zum Untergeschoss eines romanischen Hauses. Unten auf der Aufnahme unter der Quadewandbekleidung ist Bruchsteinfundament deutlich, dessen Trennlinie den Verlauf einstiger Treppe annähernd kopiert (Aufnahme von F. Malý).

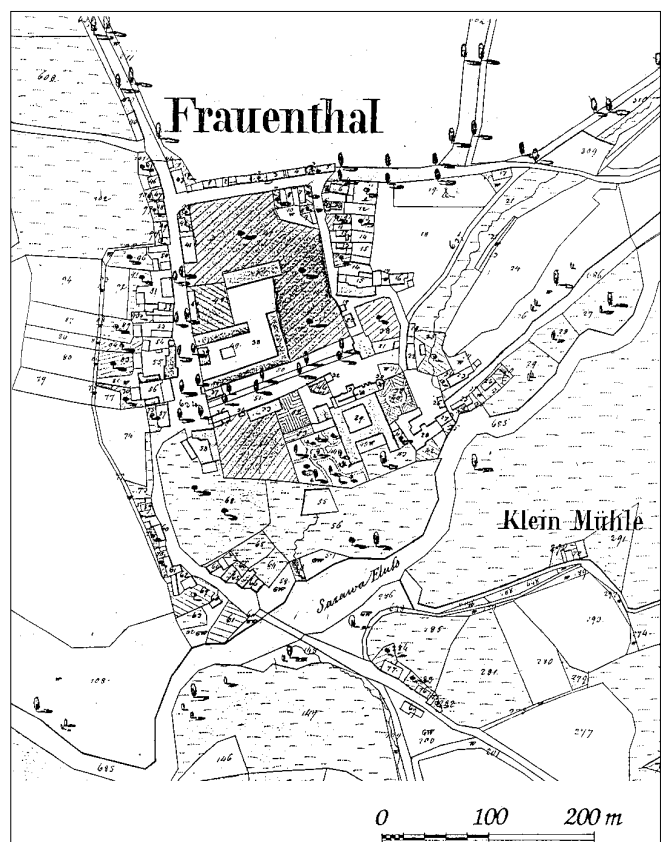
Abb. 6: Prag 1 - Altstadt, Konstr. - Nr. 147/I, Rest der Südwandinnenseite vom einstigen Eingangshals, der hinter der nachträglich angelehnten Wand mit einem mit Halbkreis abgeschlossenen gotischen Sandsteinportal forläuft. Zum Portal gehört auch das oben in die romanische Quaderverkleidung eingelassene Backsteinsegment (Aufnahme von F. Malý).

(Übersetzung J. Noll)

KLÁŠTER V POHLEDU

LADISLAV SVOBODA

Obec Pohled je položena v nadmořské výšce kolem 440 m na okraji Havlíčkobrodské pahorkatiny, na spodní části táhlého jižního svahu, tvořícího zde nevýrazný jazyk. Klášter je situován v jižní části obce nad pravým břehem Sá-

Obr. 1: Pohled, výšek z katastrální mapy obce z roku 1838 (tzv. císařský otisk). Ústřední archiv zeměměřictví a katastru Praha.